

Traduir del castellà al català: dificultats, patiments i alegries

Núria Parés

Universitat de Vic. Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes
Carrer de la Laura, 13
08500 Vic
nuria-pares@uvic.cat
ORCID: 0000-0003-3052-3470

Resum

L'ofici de la traducció literària és un repte constant, un desafiament diari ple de dificultats, patiments i alegries. I també ho és, per a una persona bilingüe, la traducció literària del castellà al català i viceversa. Aquestes dues llengües són molt properes, però alhora allunyades, perquè la proximitat moltes vegades no redueix les dificultats pròpies de la traducció, sinó al contrari, perquè l'una i l'altra es «contaminen» i això fa més difícil trobar solucions genuïnes. Aquest article parla d'aquestes dificultats traductològiques, i també de l'auge recent de les traduccions amb aquesta combinació de llengües, si bé en aquest apartat s'hi plantegen qüestions sobre les quals caldria aprofundir per trobar-hi una resposta.

Paraules clau: traducció del castellà al català; bilingüisme; dificultats; auge de les traduccions

Abstract. *Translating from Spanish to Catalan: Difficulties, suffering, and joy*

The profession of literary translation is a daily challenge full of difficulties, suffering and joy. And so is, for a bilingual person, the literary translation from Spanish to Catalan and vice versa. These two languages are very close, but at the same time distant, because proximity often does not reduce the difficulties of translation. On the contrary, the one and the other become “contaminated” and this makes it more difficult to find genuine solutions. This article deals with these translational difficulties, and with the rise in recent years of translations with this combination of languages, although this section brings up questions that should be explored in greater depth to find an answer.

Keywords: translation from Spanish to Catalan; bilingualism; difficulties; rise of translations

Sumari

1. Qüestions de llengua Referències bibliogràfiques
2. Qüestions editorials

1. Qüestions de llengua

El primer llibre que vaig traduir del castellà al català va ser *L'última hora de l'últim dia*, de Jordi Soler, l'any 2007. El darrer, *Lluny de Louisiana*, de Luz Gabás, el 2022. Entremig, he traduït 131 llibres més d'aquesta mateixa combinació, i només cinc els he traduït del català al castellà. Per aquesta raó, perquè les xifres són reveladores, centraré l'article en la traducció del castellà al català.

No tractaré de la traducció inversa pel fet que no en tinc tanta experiència. La meua llengua materna és el català, i això fa que no em senti còmoda traduint al castellà, perquè em falten els recursos d'un veritable nadiu, malgrat que soc bilingüe. En aquest sentit, sempre recordo una conferència de Salvador Oliva a la Universitat de Vic a la qual vaig assistir quan jo estudiava. Entre moltes altres coses, va dir que un bon traductor ha de dominar la llengua d'arribada, no pas la de sortida, perquè la llengua d'arribada és aquella amb la qual has d'expressar el que tradueixes, ja sigui en català, castellà, anglès, italià o xinès.

Atès que el motiu inicial d'aquest article era escriure'l en el context de la taula rodona titulada «Tan a prop i tan lluny: balanç i reptes de la traducció literària entre el castellà i el català», emmarcada dins les X Jornades sobre Traducció i Literatura, a la qual em van convidar, vaig fer una cosa que no se m'havia acudit mai: vaig comptar la proporció de traduccions literàries que he fet entre el castellà i el català, i el resultat em va sorprendre. En 22 anys, i fins al moment d'escriure aquest article, he traduït 340 llibres, dels quals, tal com comentava abans, 133 són de la combinació castellà-català, i 5, català-castellà. Això representa, dins de la xifra total, un 40,5 %.

Vaig iniciar la meua carrera professional com a traductora literària l'any 2002, si bé el primer llibre que vaig traduir va sortir publicat el 2003. Era *Estúpids homes blancs*, de Michael Moore, i només en vaig traduir alguns capítols i el meu nom no va sortir en els crèdits. L'últim que he traduït és un llibre infantil, *L'àvia gàngster torna a atacar*, de David Walliam, que encara no ha sortit publicat. Al llarg de tots aquests anys, s'han produït un seguit de canvis en qüestions relacionades amb la llengua i també en el panorama editorial.

En una societat com la nostra, en què la majoria de persones són bilingües en un grau o altre, es produeixen situacions singulars. A primera vista, podria semblar que la traducció entre el castellà i el català és molt més fàcil per a nosaltres que no pas la traducció des de qualsevol altra llengua. I en principi és veritat, és un fet innegable, perquè per això som bilingües i ens podem comunicar amb eficàcia en castellà o en català. Ara bé, quan parlem de la llengua escrita, i en concret de les traduccions, no és tan fàcil traslladar les idees i els conceptes d'una llengua a l'altra. Això es deu al fet que tenim una llengua minoritària o/i minoritzada (el català) que coneix i conviu amb una llengua majoritària o/i dominant (el castellà) que, de manera inevitable, ens «contamina». Per tant, a l'hora de traduir, a vegades costa trobar solucions genuïnes, precisament perquè costa molt més distanciar-se del text que no pas si es tracta d'un llibre escrit en una llengua que ens és més aliena.

Posaré un exemple d'una frase particularment difícil en l'últim llibre que vaig traduir (en col·laboració amb dues altres traductores) del castellà al

català, *Lluny de Louisiana*. En el text original, el narrador deia: «Si había un proverbio certero era aquel de “Al muerto la mortaja y al vivo la hogaza”» (Gabás 2022: 116). Després de fer una cerca a Google —una eina de la qual tenim sort de disposar i que a vegades em fa preguntar com ho fèiem els traductors quan no existia—, vaig trobar-ne l’explicació al Centro Virtual Cervantes: quan algú es mor, els familiars de la víctima, per més que se’n dolguin, han d’atendre els seus assumptes i necessitats, entre les quals n’hi ha una de tan bàsica com la manutenció. També s’aplica aquest refrany per recriminar qui s’oblida massa aviat del mort. La mateixa pàgina suggeria una traducció al català: «El mort a la terra i el viu a la guerra», però no em convencia. A la web del Refranyer català-castellà, també hi vaig trobar una altra solució: «El mort al sot, i el viu al rebost», que tampoc em va convèncer. Eren expressions que no havia sentit mai i les trobava poc genuïnes. Per tant, després de donar-hi moltes voltes, vaig decidir fer ús de la saviesa popular, que a vegades és més sàvia que els diccionaris, i vaig utilitzar una frase feta molt habitual a la Plana de Vic: «Ves-te’n Ton que el que es queda ja es compon». El que vull exemplificar amb això és que malgrat que en els diccionaris a vegades hi trobem solucions, no necessàriament vol dir que siguin genuïnes o adequades al matís del cas concret, que són les que realment costen de trobar.

D’altra banda, aquella dificultat de distanciar-nos del text que esmentava abans, juntament amb la «contaminació» que implica el bilingüisme, en algunes ocasions fa que manllevem termes de la llengua de sortida que a vegades no tenen una equivalència prou encertada en la llengua d’arribada, o que potser tenen una equivalència que no escau al context o no té les mateixes connotacions. Aquests manlleus en la llengua escrita no eren habituals anys enrere. Abans de l’era de la globalització, en general hi havia més reticència a utilitzar manlleus i estrangerismes. En canvi, els últims anys sembla que hi ha més tendència a afegir aquest tipus de termes en el nostre vocabulari. Personalment, m’inclino pel vocabulari genuí, però si hi ha termes o expressions que potser no estan ben resolts en una llengua, crec que les aportacions foranes també poden contribuir a un enriquiment de la llengua i la cultura d’arribada. Tal com diu l’escriptora Irene Vallejo en el discurs inaugural de la fira de Frankfurt: «Mentre rugeixen els discursos que ens divideixen (...) En traduir les obres, partim de la diferència per reivindicar la proximitat» (Naranjo 2022). Una reflexió que defineix molt bé la relació entre el català i el castellà. Són dues llengües diferents i alhora molt pròximes, però no s’haurien d’utilitzar per fomentar la divisió, sinó aprofitar-ne al màxim els recursos i la varietat en benefici de totes dues.

Per il·lustrar aquest raonament, vull posar un altre exemple. Es tracta d’una conversa real amb una altra traductora, també durant la traducció d’un llibre compartit, concretament *La núvia gitana*, de Carmen Mola. La conversa anava així:

—Se t’acut una traducció de «picadero»?

—Hi queda bé «bordell»?

—No, és que és un hotel, però hi ha homes que hi van a passar la nit amb una noia.

- Buf.
 —Ara recordo que a les ombres d'en Grey vam traduir-ho com a «niuet d'amor», però en aquest context no hi escau gens.
 —Deixem «picadero» en cursiva?
 —Vinga, fet. Aquest llibre és ple de termes amb unes connotacions que costen de trobar en català.

Efectivament, és un terme amb unes connotacions per al qual costa trobar una equivalència en català. Segons el Real Academia Española, un *picadero* es defineix com: «Casa o apartamento que alguien dedica a sus encuentros eróticos de carácter reservado». Segons l'Optimot, la traducció del terme és «picador», però no té el mateix significat que en castellà. Per tant, es podria dir que aquest és un dels avantatges que ens aporta el bilingüisme: podem deixar termes de la llengua majoritària sabent que tothom n'entendrà el significat. També cal dir que hi ha casos d'aquests en què sí que existeix una traducció, però depenent de la nostra zona geogràfica, ens inclinem més cap a la solució genuïna o cap al manlleu. Ho il·lustro amb un altre exemple del mateix llibre que abans:

- Ja sé que no està acceptat, però jo fa molt de temps que poso «bolso». Et sembla bé?
 —Per mi és molt habitual dir i sentir «bossa». En parlem més endavant?
 [Més endavant]
 —Se'm fa estrany posar-hi «bolso». Em sap greu!
 —Doncs vinga, posem-hi «bossa».

Aquests debats sobre la llengua ja els tenien Sales i Rodoreda, la qual era partidària del llenguatge genuí. Ara bé, en el món globalitzat actual, es pot plantejar una altra reflexió en aquest sentit. D'ençà que es va crear el correu electrònic, es fa un ús molt més ampli del terme «mail» o «email» tant en el llenguatge oral com l'escrit, i en general a ningú no li sona estrany. Per tant, per què acceptem «email» i, en canvi, ens costa acceptar «bolso»? Una possible resposta és perquè, precisament, com que la paraula castellana és tan pròxima a la nostra llengua, ens sembla un barbarisme. En canvi, quan manllevem un estrangerisme, no se'ns fa tan estrany. En qualsevol cas, tant si tenim més inclinació per un llenguatge genuí com per un llenguatge més amalgamat, el que segurament és veritat és que la integració de paraules foranes en els textos és una tècnica que s'ha començat a practicar a partir de la globalització, que ens ha ofert una visió diferent i molt més àmplia del món.

Tanmateix, hi ha autors que fan un ús de manlleus i estrangerismes que, si bé d'entrada pot sobtar, vist com a recurs literari és curiós i enriquidor. Em venen al cap dos llibres en concret. El primer, *Les filles del capità*, de María Dueñas. Al llarg de tot el llibre, el text està esquitxat de paraules o expressions en anglès, i no es fa gens estrany. Al contrari, el conjunt és molt natural perquè a més, per voluntat de l'autora, s'integren tots els estrangerismes en rodona. En poso un petit fragment com a mostra:

Darrere seu van sentir uns crits irritats, segurament d'algun cambrer que l'increpava per marxar sense pagar: vuitanta centaus per un trago?, va pensar ell. Que ens hem tornat bojos, or what? (Dueñas 2018: 373)

L'altre exemple d'aquests jocs amb la llengua és *Pàtria*, de Fernando Aramburu. Com a anècdota, comentaré que el llibre comença amb una frase que crec que és la que m'ha costat més de tots els llibres que he traduït. Potser no pel significat, però la frase original confereix una força que em va costar de traslladar. En castellà diu així: «Ahí va la pobre, a romperse en él. Lo mismo que se rompe una ola en las rocas. Un poco de espuma y adiós» (Aramburu 2016: 13). I la traducció en català diu així: «Goita-la, pobra, a trencar-se en ell. Tal com es trenca una onada a les roques. Una mica d'escuma i adéu» (Aramburu 2019: 9). A part d'això, a tot el llibre hi ha un degoteig de paraules en eusquera, de les quals no cal saber el significat perquè amb el context s'entenen, i a això, s'hi sumen alguns castellanismes que, a falta d'una bona solució en català, vaig optar per deixar en cursiva. Ho il·lustro amb un fragment en què es veu ben clar que el context aclareix el significat dels termes:

No estic tranquil·la, *ama*. Estic molt trista. No vull veure l'*aita* mort. No ho suportaria. No vull sortir als diaris. No vull aguantar les mirades de la gent del poble. Ja saps com ens odien. Et suplico que facis un esforç per entendre'm. (Aramburu 2019: 47)

Amb aquests exemples, que aparentment són de solució fàcil, es veu clarament que el fet de conèixer tan bé les dues llengües, el català i el castellà, a vegades comporta un entrebanc, perquè ens plantejem dubtes que segurament en una altra combinació de llengües no ens sorgirien.

D'altra banda, a part dels dubtes lingüístics que puguin sorgir, també cal tenir en compte la dificultat que presenten algunes obres, principalment els assaigs. És un fet indiscutible que, a l'hora de traduir un assaig, sigui de la llengua que sigui, cal dedicar-hi una feina de recerca important. Hi ha obres molt dificultoses i que requereixen una tasca de fons que no sempre (gairebé mai) és visible, i, en canvi, això no hi resta importància. En aquest sentit, una de les obres més complicades que he traduït, però alhora meravellosa, és *L'infinit dins d'un jonc*, d'Irene Vallejo. El català va ser la primera llengua a la qual es va traduir, i cal dir que en aquell moment se'm van plantejar molts dubtes que em van costar de resoldre perquè el llibre encara no havia esdevingut el fenomen planetari que és ara; al contrari, era desconegut. Tal com explica *El País* en un article sobre l'autora del 9 de desembre del 2021: «L'experiència [d'aquest fenomen mundial] no és només motiu de sorpresa i aplaudiment davant d'un esdeveniment que no havien viscut mai a Siruela, la seva editorial, sinó que obre un debat viu i enriquit cada dia sobre els límits de les traduccions per portar una obra tan carregada de cites i referències clàssiques als idiomes i idiosincràsies de tants països. Els traductors no han deixat d'ensopegar amb desafiaments interessants» (González Harbour 2021). Efectivament, és tot un repte. Per començar, em va costar molt descobrir

que totes les citacions gregues i llatines havien estat traduïdes per la mateixa autora, i un cop ho vaig deduir, vaig trigar molt a decidir si en feia també una traducció lliure o si havia de buscar-les en les traduccions en català que ja existien. És una qüestió que, vista en perspectiva, sembla molt senzilla, però que en el moment que m'hi vaig trobar, quan el llibre i l'autora encara eren desconeguts i jo no sabia el contingut de l'obra, em va fer rumiar molt. Perquè a més, s'hi afegia el fet que les traduccions dels clàssics que fa l'autora són en un llenguatge senzill i actual que xoca molt amb la rigidesa de les traduccions dels clàssics a les quals estem acostumats.

Esmentaré un exemple que, si bé no tenia dificultat lingüística, em va fer dubtar respecte al criteri que calia seguir. Era força al començament del llibre, i no tenia clar si les citacions les havia d'extreure de les existents, o si allò eren traduccions lliures que jo havia de fer talment com havia fet l'autora. Tot i així, després d'unes quantes pàgines amb fragments com el que exposaré tot seguit, vaig veure clar que l'autora havia traduït aquelles frases en un llenguatge entenedor per als nostres temps. En una part en què l'autora parla de la poetessa grega Safo, tradueix un poema seu amb aquest llenguatge natural i entenedor:

Me parece igual que un dios ese hombre/ que está sentado
frente a ti/ y cautivo te escucha/ mientras le hablas con dulzura. Tu
risa encantadora/ me ha turbado el corazón en el pecho:/ Si te miro,
la voz no me obedece:/ mi lengua se quiebra/ y bajo la piel, un tenue
fuego me recorre,/ ya no veo, mis oídos zumban,/ brota el sudor, un
temblor entera me sacude:/ y estoy pálida, más que la hierba./ Siento
que me falta poco para morir. (Vallejo 2019: 169)

Em sembla igual que un déu aquest home/ que està assegut
davant teu/ i captiu t'escolta/ mentre li parles amb dolçor. El teu
riure encantador/ m'ha torbat el cor dins del pit:/ si et miro, la veu
no m'obeeix:/ la llengua se'm trenca/ i sota la pell, em recorre un
tènue foc,/ ja no hi veig, les orelles em brunzeixen,/ em brolla la suor,
em sacseja un tremolor:/ i estic pàl·lida, més que l'herba./ Sento
que em falta poc per morir. (Vallejo 2020: 165)

Tal com comentava l'autora mateixa a l'article d'*El País*: «És una traducció molt exigent perquè és un llibre que obre la porta a molts llibres» (González Harbour 2021). Una frase que resumeix perfectament la complexitat de la traducció d'aquesta obra.

Un altre assaig que va ser molt difícil va ser *La paraula més sexi és sí*, de Shaina Joy Machlus. En aquest llibre, a part de la dificultat que presentava el vocabulari *queer*, s'hi afegia la complexitat d'haver-lo de traduir sense marques de gènere per petició expressa de l'autora. Un repte impressionant i interessant alhora. Només en mostraré un fragment de l'inici del llibre, en què s'explica aquest fet:

A vegades, evidenciar el gènere i el sexe és inevitable (quan es parla d'estadístiques de violació amb homes vs. dones, etc.), i és útil per entendre com hem arribat a la situació actual. Amb això no pretenc defensar el sexe i el gènere binari, tot i

que, malauradament, els reforci. També voldria destacar que quan dic «dones», em refereixo de manera intrínseca a dones trans i cis, i que «homes» els inclou tots dos, trans i cis, excepte si dic el contrari. (Machlus 2019: 15)

Aquest tipus d'obres, sobretot els assaigs, però també els llibres de divulgació científica (per exemple, alguns de la Fundació Alcía, com ara *La ciència de la microbiota*) o els llibres de cuina (per exemple, *1000 receptes d'or*, de Karlos Arguiñano), si bé no tenen el component imaginatiu de les novel·les, i en aquest sentit la traducció és més literal, tenen l'afegit del treball de recerca d'informació que hi ha al darrere i que no sempre és visible, a més de la complexitat formal i d'estil segons el tipus d'obra.

Totes aquestes reflexions lingüístiques i estilístiques em porten a la qüestió de si la traducció entre el castellà i el català està menys considerada que altres traduccions. A parer meu, crec que sí, precisament perquè som bilingües i se suposa que la feina és més fàcil. Però no deixa de ser injust, perquè tal com acabo d'exposar, hi ha obres que requereixen molta recerca, o llibres que són complicats pel que fa a criteris estilístics, que representen més feina i més dificultat que traduir que, per exemple, un llibre infantil d'una altra llengua, com ara l'anglès.

2. Qüestions editorials

Si reprenem les xifres que s'han exposat a l'inici de l'article, encara hi ha un altre aspecte que he analitzat. La meua primera traducció del castellà al català va ser el 2007, però no va ser fins l'any 2015 que va començar a augmentar de manera considerable la feina amb aquesta combinació de llengües. Entre el 2007 i el 2014, només vaig fer quinze traduccions del castellà al català, i tota la resta, és a dir, 118, són del 2015 al 2022.

Això em fa plantejar algunes qüestions. Per què actualment es tradueix tant del castellà al català? A què respon, aquesta demanda?

Si observem el panorama editorial de cinquanta anys enrere, és evident que abans no era habitual publicar traduccions del castellà al català. Una prova d'això la trobem en *Cent anys de solitud*, de Gabriel García Márquez, editat en català el 1970. Aquesta obra va ser traduïda per la insistència de l'autor mateix, a qui feia goig veure-la en la llengua de la ciutat que havia escollit per viure, tal com explicava Tísner, el traductor, però no perquè hi hagués un mercat editorial viu de traduccions del castellà al català. Tísner ho exposa molt bé al principi del pròleg d'aquesta obra:

La llista dels inconvenients fa com un seguit de variacions d'un mateix tema: tot-hom que havia llegit el llibre, ja l'ha gaudit en la seva llengua original; l'atzar —ai las!— ens ha fet bilingües; no té cap sentit l'edició en una llengua minoritària, d'uns quants milers d'exemplars, del llibre que en un idioma multitudinari ha navegat pels extensos mars dels grans tiratges; *traduttore-tradittore*; si la traducció és fidel, no té qualitat literària, si és bona literàriament, vol dir que no és tan fidel com dèieu... (Tísner 1970: 7)

De la mateixa manera, també als anys setanta del segle xx es va traduir el Quixot al català, potser perquè es devia considerar oportú que una obra de la literatura universal estigués també en català. Ara bé, les poques traduccions que es publicaven amb aquesta combinació no tenien cap punt de comparació amb el fenomen de mercat en què s'ha convertit els darrers anys.

Sens dubte, no és habitual que es facin tantes traduccions d'una llengua majoritària a una de minoritària en un país on tothom coneix la majoritària. Possiblement, si bé és una suposició sense dades que l'avalin, aquest fenomen insòlit entre el castellà i el català només el trobaríem a Bèlgica, amb el francès i el neerlandès.

D'altra banda, l'auge de la traducció literària del castellà al català ens condueix a dues qüestions més, encara. La primera té a veure amb el fenomen dels autors les obres dels quals són habitualment i gairebé simultàniament publicades en totes dues llengües, la qual cosa fa que una gran part dels lectors no sàpiga en quina llengua escriuen. Per exemple, Víctor Amela, Jordi Molist o Najat El Hachmi. Quines implicacions té aquest fenomen? Caldria explorar-ho per trobar-ne les respostes, però en alguns casos es tracta d'autors catalans que escriuen en castellà, i és possible que es tradueixin perquè hi ha la idea preconcebuda que escriuen en català i perquè se sap que tenen un mercat en català. I l'altra qüestió són els autors que es tradueixen ells mateixos. És convenient per al text, que un autor s'autotradueixi? És més probable que es cometin errors o calcs?

Segons les dades d'Editors.cat, a Catalunya és un dels llocs on es compren més llibres i on es concentra la meitat de la producció editorial de tot l'Estat espanyol, tant en català com en castellà. També cal dir que actualment es publiquen molts més llibres en català que no pas quaranta anys enrere. El fet de ser bilingües ens permet comprar literatura en català i en castellà. Si es fes un estudi exhaustiu, probablement es veuria que hi ha un sector de la població que prefereix llegir en la llengua original, un altre sector que té una preferència sistemàtica per llegir sempre en la mateixa llengua (es tracti del català o del castellà), siguin originals o traduccions, i encara un altre conjunt de lectors a qui els és indiferent i potser ni tan sols es fixen si llegeixen un original o una traducció. El que és evident és que aquests últims anys s'ha notat l'aparició d'un criteri editorial enfocat a publicar simultàniament les novetats en les dues llengües, perquè en el nostre context bilingüe tenen sortida les dues opcions.

En qualsevol cas, totes les dades que s'han exposat fan palès que alguna cosa es mou i que aquestes dues llengües, el català i el castellà, interactuen de manera activa i molt viva. I això és positiu. Perquè la interacció entre aquestes dues llengües crea un teixit elaborat amb textos originals i traduccions que és el que ens conforma com a cultura. I això, al seu torn, vol dir que hi ha una literatura en català sòlida i alhora, amb les traduccions, s'obren les mires cap a altres llengües per incorporar nous coneixements a la cultura pròpia. Fent referència de nou a l'escriptora Irene Vallejo, en una entrevista que li van fer el novembre del 2021 a *Noticias de Navarra*, va dir: «La feina dels traductors és essencial. Si no, viuríem tancats en les nostres idees». I la seva singular definició d'aquest ofici: «És molt important la figura d'un traductor, és un escriptor amb la humilitat i la

generositat de posar tot el seu talent al servei de l'obra d'una altra persona» (Jiménez Guerra 2021). Amb aquestes bones reflexions, només es poden tenir expectatives positives.

Referències bibliogràfiques

- ARAMBURU, Fernando (2019). *Pàtria*. Barcelona: Columna.
- CENTRO VIRTUAL CERVANTES. <<https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=58635&Lng=0>> [Consulta: 30/10/2022].
- DUEÑAS, María (2018). *Les filles del capità*. Barcelona: Columna.
- GONZÁLEZ HARBOUR, Berna (2021). «El fenómeno planetario Irene Vallejo o cómo Ovidio llamó al placer por su nombre». *El País*, (9 desembre). <<https://culturaclasica.com/el-fenomeno-planetario-irene-vallejo-o-como-ovidio-llamo-al-placer-por-su-nombre/>> [Consulta 30/10/2022].
- GAILLARD, Vàleria (2017). «El futur de l'edició». *El Punt Avui*, (23 abril). <<https://editors.cat/el-futur-de-ledicio/>> [Consulta 30/10/2022].
- BOSCH, Xavier «El país necessita més lectors, que llegeixin més i en català» (2022). *Ara*, (15 octubre). <<https://editors.cat/izaskun-arretxe-entrevista-diari-ara/>> [Consulta 30/10/2022].
- JIMÉNEZ GUERRA, Ana (2021). «El trabajo de los traductores es esencial, si no viviríamos encerrados en nuestras ideas». *Noticias de Navarra*, (30 novembre). <<https://www.noticiasdenavarra.com/cultura/2021/11/30/trabajo-traductores-esencial-viviriamos-encerrados-2106726.html>> [Consulta: 30/10/2022].
- GABÁS, Luz (2022). *Lluny de Louisiana*. Barcelona: Columna.
- TÍSNER (1970). «Quatre mots del traductor». A: GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel. *Cent anys de solitud*. Barcelona: Edhasa, p. 7.
- MACHLUS, Shaina Joy (2019). *La paraula més sexi és sí*. Barcelona: L'Altra Editorial.
- NARANJO, Carmen (2022). «Al traducir las obras, partimos de la diferencia para reivindicar la cercanía». *Heraldo*, (19 octubre). <<https://www.heraldo.es/noticias/ocio-y-cultura/2022/10/19/traducir-obras-partimos-diferencia-reivindicar-cercania-1606705.html>> [Consulta: 30/10/2022].
- PÀMIES, Víctor. *Refranyer català-castellà*. <<https://refranyer.dites.cat/2007/06/el-mort-al-sot-i-el-viu-al-rebost.html>> [Consulta: 30/10/2022].
- VALLEJO, Irene (2020). *L'infinít dins d'un jonc*. Barcelona: Columna.

